

Keith Langston – Anita Peti–Stantić: *Language Planning and National Identity in Croatia*. Palgrave Macmillan, 2014., 344 str.

Monografija slavista Keitha Langstona sa Sveučilišta Georgia u SAD-u i Anite Peti–Stantić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu *Language Planning and National Identity in Croatia* tiskana je kod zaista ugledna izdavača, kao devetnaesta u nizu studija o odnosu jezika, identiteta, (jezičnih) ideologija i politika i hijerarhija moći u sociopolitičkim kontekstima diljem svijeta. Formalno, radi se o prijevodu knjige istih autora *Hrvatsko jezično pitanje danas: identiteti i ideologije* (Srednja Europa, Zagreb, 2013), ali je za stranu publiku izlaganje ponešto preraspoređeno i prilagođeno, neke epizode sažete, a povijesni okvir dopunjen.

Zajednička je dakako temeljna, dosljedno izvedena koncepcija da se suvremeni status i norme hrvatskog (standardnog) jezika istraže u kontekstu teorija jezičnog planiranja te odnosa jezika i nacionalnog identiteta u jezično–političkoj zajednici koja je 20. st. provela u raznim totalitarnim i autoritarnim sustavima, a pri njegovu se kraju državnopravno osamostalila, i to u ratu. Nimalo neobično, jezik je u takvim prilikama trajno politizirana tema, a razgovor zasnovan na znanstvenim kriterijima i racionalnoj argumentaciji, kad se i začne, opterećuju (pre)jake emocije ili okončavaju političke denuncijacije i izravna represija.

Znanosti o jeziku, posebno sociolingvistici, nije bilo lako razviti analitičke aparate koji bi konzistentno opisali i interpretirali situaciju u četirima »štokavskim« zajednicama, danas samostalnim državama u središnjem južnoslavenskom prostoru, prije svega hrvatsko–srpski odnos i njegovo klasično pitanje: radi li se o jednom jeziku ili o dvama jezicima. Jezične politike smjenjivale su se po zakonu akcije i reakcije, apsolutizacijom čas strukturno–genetskog i praktično–komunikacijskog, čas identitetsko–povijesnog i sociokulturnog aspekta jezične prakse, a teorijski modeli razvijeni za naizgled istovrsne situacije, primjerice teorija pluricentričnih jezika, mehanički su se preslikavali ili jednako mehanički i apriorno odbacivali. Uravnotežen uvid dodatno je u zapadnoj znanstvenoj i medijskoj javnosti ometao žilav mit o SFRJ–u kao »trećem putu« koji je našao ključ za beskonfliktnu multikulturnu arkadiju. U zaključnom desetljeću na površinu su izbile sve dotad nagomilane frustracije i obnovili se stari teorijski, identitetski i jezičnopolitički prijepori.

Jezična politika samostalne Hrvatske glatko je, po naravi stvari, riješila jedan naslijeđeni problem, tj. ustavni i zakonski status i ime jezika, ali i poduzela zahvate zbog kojih je, primjerice, V. Anić imao razloga reći da se stvara hrvatski specifikum, »uplašeni izvorni govornik«, a I. Pranjković upozoriti da je u inače leksički prenormiran standard unesena dodatna krutost i u niz stručna terminološka nestabilnost.

Svaka knjiga ulazi u neki kontekst i interpretacije na koje ne može utjecati, a onaj koji je zatekao K. Langstona i A. Peti–Stantić zacijelo je među najkom-

pleksnijima: izrazita emotivnost i politiziranost svako pravopisno i normativno rješenje pretvaraju u ideološku razdjelnicu, discipline sociolingvistike i jezične politike tek se počinju sustavno razvijati, tek se 2005. Silićeva i Pranjkovićeva gramatika ozbiljno odmiče od književnog kanona i usmenih pučkih žanrova kao temeljnog normativno relevantnog korpusa te u nj uključuje masovne medije kao odraz stvarnih jezičnih praksi i razvojnih tendencija, a govornicima se često sudi u isključivim kategorijama: ili moraju apsolutno i bespogovorno prihvatiti normu ili su kvaritelji jezika, ako ne i štogod gore. Autori se, srećom, nisu pokolebali, nego su takav kontekst shvatili kao ljudski i znanstveni izazov. Nisu stoga dopustili da njihova knjiga bude još jedan prilog začaranom krugu akcija i reakcija, nego su u istraživanje jezika u društvenom kontekstu, dosljedno sociolingvistički, krenuli sa sviješću da izvan i mimo govornika jezik ne postoji, kao što ni oni ne postoje izvan sociokulturnog konteksta, kao neka-kva apstraktna bića.

Knjigu čine dva dijela, svaki podijeljen na tematska poglavlja sa samostalnim zaključkom. U prvom se uvodno definiraju temeljni pojmovi kao što su jezična zajednica, jezični prestiž, stavovi o jeziku, dakako i sam standardni jezik ili varijetet, na razumijevanje kojeg u Hrvatskoj još uvelike utječu koncepcije Praške škole i dihotomijsko razvrstavanje leksičkih izbora na »stilski neutralne« i »stilski obilježene« ili »stilsku rezervu«, preuzeto iz književne stilistike.

Langston i Peti–Stantić svjesni su i da je konzistentna rasprava nemoguća ne uvaži li se razlika između uporabne i kodifikacijske norme. U tome slijede teorijski stav U. Ammona, L. i J. Milroya i J. E. Josepha da je, usprkos postojanju kodificirane norme, eksplicirane u odgovarajućim normativnim priručnicima, primjerenije govoriti apstraktnije o standardizaciji kao *ideologiji* i o standardnom jeziku ne toliko kao o stvarnosti, koliko kao o »skupu apstraktnih normi kojima se zbiljska uporaba prilagođuje u većem ili manjem opsegu« (31). I standard se, naime, mijenja te je praški koncept »elastične stabilnosti« nedovoljan da obuhvati i razloži sve promjene na svim razinama, posebno kad se prestanu poistovjećivati pisana i govorna norma, tj. odustane od apsolutizacije skriptizma. Ispravno je istaknuto i da kategorija uzajamne razumljivosti, često iz raznih rakursa zlorabljena u prikazu hrvatsko–srpskih jezičnih odnosa, nije kategorična, znanstveno egzaktno opisiva, nego varijabilna i stupnjevita pojava.

I sam identitet za autore je dinamična, sociopolitički uvjetovana, a ne esencijalistička kategorija, u svim aspektima, uključivši jezični, pa i sama sociolingvistika »u biti govori o identitetu, njegovu oblikovanju, iskazivanju i održavanju« (J. Edwards). Važna je i napomena da je, ne umanjujući učinke represije i ideološke manipulacije, dio – makar bilo nemoguće odrediti kolik – srpskih utjecaja na hrvatsku jezičnu praksu u objema Jugoslavijama bio i »prirodan i spontan proces« uslijed izloženosti medijima i izravnih doticaja govornika (10).

U prikazu južnoslavenskog dijalekatskog kontinuuma i dijalekatskih osnova koje su poslužile za izgradnju dvaju, danas četiriju standardnih jezika po-

kazuje se kako fonološki razvoj ne dopušta povlačenje objektivne, jednoznačne granice između zapadnog i istočnog štokavskog areala jer se niz izoglosa preklapa. Ima, naime, nastojanja da se na takvoj rekonstrukciji ranosrednjovjekovnog stanja izvede zaključak o hrvatsko–srpskoj jezičnoj diferencijaciji u dubokoj povijesnoj perspektivi. Ispada, međutim, da je na djelu još jedan ideologem koji se pridružuje onom dugovječnijem o tome da je hrvatski standard poseban i time što je prirodno i temeljno tronarječan te slobodno apsorbira kajkavske i čakavske jedinice. Riječ je ipak o retoričkoj formuli koja se – s nekoliko uvijek istih leksičkih primjera iz vremena Zagrebačke škole – ustrajno ponavlja usprot stvarnosti kakvu poznajemo cijelo 20. st., pa i danas.

Zaključno, neovisno o tome što su hrvatski jezikoslovci često bili nekonzistentni, skloni tendencije i preferencije u jezičnoj praksi olako proglasiti oštrim razdjelnicama i arbitrarne izračune hrvatsko–srpskih razlika na jednako arbitrarno izabranim tekstovima generalizirati kao fiksirano stanje, oni jesu »u pravu kad tvrde da su sociolingvistički faktori presudni prilikom određenja statusa nekog standardnog varijeteta kao posebna (*separate*) jezika«, a da su strukturalna i genetska srodnost ili uzajamna razumljivost s drugim standardom »u biti (*essentially*) irelevantni« (74).

Drugi dio, *Croatian Language Policy and Planning in the 1990s and Beyond*, nosivi je, umalo dvotrećinski dio knjige. U njegovih su sedam poglavlja prvi put u jezikoslovnoj kroatistici i sociolingvistici, stranoj i domaćoj, sistematizirane te u logičnu redosljednu i suodnosu analizirane sve relevantne razine ili aspekti jezične politike i planiranja poslije uspostave demokratskog vladavinskog sustava, uskoro i osamostaljenja Hrvatske.

Prvi je međunarodnopravni koncept jezičnih prava i međunarodno priznanje hrvatskog kao autonomne i punovrijedne činjenice nasuprot dotadašnjem »hrvatskosrpskom«. Pritom je uključen i prikaz upotrebe krovnog akronima BHS u praksi Haaškog suda, tijela EU–a, prije ulaska Hrvatske, slavističkih katedri i utjecajnih medija kao što su BBC i Glas Amerike, što jest pomoglo riješiti neke praktično–organizacijske probleme, ali je i proizvelo nove kontroverzije i manipulacije. Potom se govori o jezičnoj politici na nacionalnoj razini i uređenju javnog jezika, uključivši analizu ustavnog teksta o jeziku koji govori o »službenoj«, a ne poznaje jednako važnu kategoriju »javne« upotrebe, status manjinskih jezika (i pisama), propise o jeziku u javnim medijima, obrazovnom i pravosudnom sustavu, gospodarstvu i trgovini, vojsci i drugim područjima pod izravnom nadležnošću vlasti.

Najintrigantniji je prikaz ključnih institucija jezičnog planiranja – HAZU–a, Vijeća za normu 2005.–2012., Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Matice hrvatske. Iscrpno citirane izjave, priopćenja, medijski istupi istaknutih pojedinaca, a u slučaju Vijeća za normu i zapisnici, pokazuju da su ti akteri jezik sagledavali u esencijalističkim, a ne dinamičnim sociopolitičkim kategorijama, promjene izjednačavali s »propadanjem« i operirali romantičnim konceptom »jezičnog osjećaja« koji, kao neko inherentno egzaktno mjerilo, govornike nepogrešivo usmjeruje u jezičnom odabiru.

Logično slijedi poglavlje o fenomenu jezičnih savjetnika, medijskih rubrika o ispravnoj upotrebi jezika i razlikovnim rječnicima. Purizam je prikazan u povijesnoj perspektivi, od maretićevskog do suvremenog, nijansirano, bez paušalnih ocjena i u izravnoj uvjetovanosti s izvanjezičnim kontekstom. Tako je jasno da je u Jugoslaviji u načelu imao narav legitimne obrane, ali i to da je u devedesetima nanio dosta štete: srbizmima su proglašeni svi turcizmi, neovisno o njihovu statusu u cjelini jezika, te niz ustaljenih europeizama, što je poremetilo jezične navike i unijelo nesigurnost u strukovne terminologije (politologija i sociologija, primjerice, precizno razlikuju *sustav* i *sistem*, *grupu* i *skupinu*, historiografija *povijest* i *historiju* itd). Poglavlje o ulozi obrazovnog sustava u jezičnom planiranju, tj. nastavnim planovima i udžbenicima, najplastičnije pokazuje paradoksalnost tih intervencija: stabilna internacionalna jezikoslovna terminologija, uz nekonfliktno supostojanje jednog broja dubleta (*akcent/naglasak*, *stupnjevanje/komparacija*), trebala se istisnuti što oživljavanjem arhaizama (*slovnica*), što uvođenjem tvorenic (*suprotnice*, *istopisnice*, *surječje*), nekad samostalno, nekad uz internacionalizam. Rezultat su nejasnoće i nedosljednosti, često u istom udžbeniku i kod istog autora, što sigurno nije dobra podloga za kvalitetnu jezičnu poduku.

Da precizno opišu što razumiju pod kategorijom jezičnog planiranja u dotičnom kontekstu, autori uvode pojam restandardizacije, tj. odabir i kodifikaciju novih normi koje bi trebale djelomično zamijeniti zatečene norme te primjenu i prihvaćanje tih novih normi. Da bi pak pokazali što se u tom pogledu zaista dogodilo i demistificirali generalizacije koje kruže u javnosti, provedli su vlastita istraživanja. Dva su, 2000. i 2004., obuhvatila nastavnike jezika u 80 škola u cijeloj zemlji, kojima su razasli upitnici s *novim* i *starim* leksičkim parovima (*nadnevak/datum*, *sastav/ansambl*). Treće se zasnivalo na usporedbi aktualnih medijskih praksi, ali i jezika blogova kao žanra u kojem se piše spontano i koji je po definiciji izvan kontrole normativnih tijela, sa stanjem kakvo predočuju *Hrvatski čestotni rječnik iz 1999.*, s korpusom zaključenim 1977., i *Čestotni rječnik Večernjeg lista i Vjesnika iz 1983.*

Nije dakako moguće dokraja precizno identificirati sve razloge koji uzrokuju neke leksičke odabire. S jedne strane, jasno je da je dosljedna zamjena sufiksa *-lac* sufiksom *-telj* u službenim tekstovima rezultat stava da je potonji »hrvatskiji«, jasno je i to da je zamjena *radnika djelatnikom* ideološki motivirana kao simboličan raskid s komunizmom i da je tom izvanjezičnom cilju svjesno žrtvovana dotad stabilna semantička razlika dvaju pojmova, a jasno je i to da *organizacija udruženog rada*, zamijenjena *poduzećem*, objektivno nije mogla opstati pošto je nestala realija koju je označavala i da tu nije riječ ni o kakvu »jezičnom inženjeringu«, nego prirodnom prelasku u historizam.

S druge strane, nemoguće je ustanoviti u kojoj su mjeri i u kakvu međuodnosu u stigmatizaciji *sistema* djelovala barem tri razloga. Prvi bi bio to što je do 1990. često bio stajaća imenica uz atribute *delegatski*, *samoupravni*, *socijalistički*, pa su ga takve sintagme, prirodno nestavši, povukle sa sobom kao kolateralnu žrtvu. Drugi proizlazi iz iskustva da je do 1990. *sustav* u

službenom diskursu i medijima bio politički stigmatiziran, pa ga je dio govornika po zakonu akcije i reakcije autonomno počeo forsirati. Treći je jezična politika koja od 1990. internacionalizme generalno delegitimira kao srbizme ili »nepotrebne tuđice«, iako nikad nije konzistentno definirala kategoriju *nepotrebnosti*.

Neovisno o svemu tome, Langston i Peti–Stantić uvjerljivo su i dokumentirano tabličnim prikazima pokazali da restandardizacija nije proizvela osobite promjene, izuzevši vojnu i upravnu terminologiju, koje se ionako prirodno i nužno restrukturiraju u trenutku dubinskih promjena u sociopolitičkoj paradigmi te vladavinskom i ekonomskom sustavu. Ukratko, uvelike ideologizirane jezičnopolitičke intervencije nisu ni izdaleka imale učinak kakav su njihovi protagonisti očekivali i jezična je praksa uglavnom održala kontinuitet. Hrvatska jezična zajednica ponijela se u većini razumno i odmjereno, izbjegavši ekstreme i našavši ravnotežu između jezičnog kontinuiteta i nacionalnog identiteta.

Na kraju, valja reći da se u knjizi potkralo i par grešaka: Boka kotorska nije 1939. ušla u Banovinu Hrvatsku (103), a ustaški pokret nije nakon proglašenja kraljeve diktature osnovan »u Hrvatskoj« (104), nego u emigraciji i ondje je, u Mađarskoj i Italiji, svih jedanaest godina do travnja 1941. boravilo cijelo vodstvo i dobar dio članova. Neke formulacije mogle su se lako, s nekoliko dodatnih redaka, sretnije oblikovati, primjerice ona da je Khuen–Héderváry »promicao nacionalnu i kulturnu unifikaciju Hrvata sa Srbima iz Krajine«, *Serbs of the Krajina region* (99). Izvorne Vojne krajine / granice više nije bilo, a termin koji su obnovili velikosrpski separatisti 1990. ima drugačiju semantiku i dezorijentirat će čitatelja bez specifičnih povijesnih znanja. Dvojbena je i »promicanje unifikacije«. Izraz stoji misli li se na mađaronsku potporu vukovsko–maretićevskom tipu standarda, jer jezik jest dio kulture, ali je pogrešan u svemu ostalom. Khuen je za bana postavljen kao pacifikator Banske Hrvatske, te je vodio klasičnu politiku *divide et impera*, poticao protivštine i manipulirao svim mogućim razlikama između Hrvata i Srba u Hrvatskoj, uključivši kulturne razlike, ukratko – sustavno je stvarao razdor. K tomu, samo dio Srba živio je na tlu bivše Vojne krajine, a utjecajni građansko–trgovački sloj uglavnom izvan nje.

Na dvama mjestima omakle su se formulacije koje su posve u neskladu sa svim što knjiga govori i autori zastupaju. Jedna je navod da se »nadmacionalna jugoslavenska kultura razvila i funkcionirala u obje Jugoslavije« iako nije potrla ni isključila pojedinačne nacionalne kulture (272). Riječ sigurno ne može biti o *kulturi*, jer nje takve jednostavno nije bilo, osim kao ideološkog konstrukta. Ako se mislilo na *komunikaciju* među kulturama, višesmjerni utjecaji, razmjene i preklapanja, to su prirodni procesi koji su postojali i prije 1918., nastavlja se i sada, i neovisni su o zajedničkom državnom okviru. Oni ne stvaraju »nadmacionalne kulture«, nego kulturne krugove ili, rekao bi A. Flaker, stilske formacije s nekim zajedničkim tendencijama i srodnim poetikama.

Drugi je stav da su »mnogi ljudi, posebno u drugoj Jugoslaviji, držali da pripadaju jednoj jezičnoj zajednici s jednim zajedničkim jezikom«, pa je »iz

te perspektive legitimno govoriti o postojanju standardnog srpsko–hrvatskog jezika« (112, također 272). Nepobitno je da su govornici raznih standarda ili republičkih »književnojezičnih uzusa« aktivno, svakodnevno i uspješno komunicirali na idiomu koji se može nazvati općom razgovornom štokavštinom, pa i, posve tehnički, *srpskohrvatskim*. U njemu su supostojali *vreme* i *vrijeme* (i *vrime*), *fudbal* i *nogomet*, *Kreta* i *Krit*, *realizirati* i *realizovati*, dijalekt i sleng, i štošta još, od naglasnih sustava do prozodija, iz ukupno dostupnog rezervoara jezičnih jedinica. No, takav fluidni, spontani i neformalni, isključivo usmeni idiom ništa ne govori o formalnoj komunikaciji niti bilo legitimira, bilo delegitimira standardne jezike. Štoviše, u temelju im je oprečan. On jest omogućavao uključanje u širu komunikacijsku zajednicu, ta je razgovorna *lingua franca*, budući da je u biti bila novoštokavska, zacijelo počešće stvarala i osjećaj ne samo komunikacijske nego i jezične zajednice, ali iz tog se osjećaja ne može izvesti zaključak da je postojao i pripadni standardnojezični varijetet. Sudionici neformalne komunikacije na tom općem idiomu bili su svjesni – ili bi ih stvarnost brzo takvima učinila – da se njime ni usmeno, a pogotovo u pismu ne mogu služiti u školama, na fakultetima, radnim mjestima, poslovnim sastancima, javnim uredima, medijima i drugim imalo formalnijim kontekstima u svojim republikama i pokrajinama, da dakle nije riječ o standardnom jeziku, ma kako ga liberalno definirali. I nije samo »nacionalistička« Hrvatska, kako se znalo podmetati, iz formalnog varijeteta isključivala *bezbednost* i *saputnika* nego se i »kozmpolitska« Srbija jednako odnosila prema *tjednu* i *sputniku*.

Sve u svemu, Keith Langston i Anita Peti–Stantić dali su, u sretnom spoju pogleda izvana i pogleda iznutra, znanstvenoj javnosti važnu i po vrhunskim znanstvenim kriterijima napisanu sociolingvističku studiju. Iz nje se, usprkos nekim domaćim turobnim raspoloženjima, jasno vidi da je tzv. serbokroatizam povijesni gubitnik, a da je hrvatski jezik iz 20. st. izišao kao moderan, diversificiran i funkcionalno razvijen medij, jezik koji je sačuvao ime i svijest o vlastitoj povijesti, za što su, uz struku, zaslužni baš oni koje se često omalovažava – njegovi govornici.

To je dobra vijest, a loša je da su neki koji su ga branili kad je trebalo, to nastavili i kad više ne treba ili treba na drugačiji, novim okolnostima primjeren način i s drugim kategorijalnim aparatom. Treba, ukratko, prestati biti talac srodnosti dvaju standarda, hrvatskog i srpskog, te o hrvatskom i njegovoj normi progovoriti iz njega sama, iz njegovih unutrašnjih odnosa i tendencija, onog što prirodno donosi životna dinamika svake jezične zajednice. Govornike ne treba ni podcjenjivati ni plašiti navodnim srbizmima, nego poučiti da, recimo, odnos *ručnik/peškir* nije odnos hrvatskog i srpskog, nego standardnog i dijalektalnog/regionalnog hrvatskog i da, izvedeno iz toga, govornik koji i u standardu upotrijebi *peškir* ne govori srpski, nego nedotjeran standardni hrvatski (i da je sve ostalo za hrvatsku jezičnu politiku i komunikacijsku praksu irelevantno, a za govornike i uvredljivo).

Monografija K. Langstona i A. Peti–Stantić, prva na engleskom usredotočena na jezično planiranje u Hrvatskoj i hrvatski jezični identitet, zaokružuje i za-

tvara jednu osjetljivu temu koja je proizvela mnoge kontroverze. To ne znači da se o njoj više nema što reći, nego da su autori sve bitne aspekte teme postavili u pripadni metodološki okvir i dali im logične interpretacije, u analitičkim kategorijama moderne sociolingvistike i na primjereno odabranoj građi. Njome smo dobili relevantan i moderan tekst koji bi trebao značiti prekretnicu u razmišljanju o statusu, budućnosti i naravi našeg jezika te biti poticaj da se iz bliskosti s trima susjednim južnoslavenskim jezicima nauči stjecati kulturna i komunikacijska korist, umjesto da to bude izvor nesigurnosti, nelagode i politikanstva.

Ivo Žanić